

hazai mezőgazdaságnak csupán kilencben van komparatív előnye, de ez a kilenc termékcsoport adja a teljes agrárkivitel mintegy felét. Vagyis a kivitel közel fele olyan termékekből áll, amelyeknek – referenciacsoporttól függetlenül – komparatív előnyük van. A hazai agrárágazatban lezajlott alapvető változások ellenére a Balassa-indexek eloszlása stabil; a magyar agrárkereskedelem az összes referenciacsoportban a mérséklődő specializáció folyamatát mutatja. Ez azt jelenti, hogy függetlenül az elemzett referenciapiactól, az ország több termékcsoportban elveszítette komparatív előnyeit.

A kelet-közép-európai országok agrárkereskedelmi szerkezetének 1992 és 2002 közötti dinamikáját vizsgálva a szerző azt találta, hogy azon termékcsoportok, amelyeknek komparatív előnyük van, a piacok liberalizálásával javuló versenyképességet mutatnának. A Balassa-indexek eloszlása arra utal, hogy a vizsgált államok egy részének (Lengyelország, Magyarország, balti államok) több termék esetében van komparatív előnye, s e termékek szerepe számottevő is a kereskedelemben. Csehország, Szlovákia és Szlovénia viszont kevesebb komparatív előnyt felmutató termékkel rendelkezik, s azok hányada is szerényebb a kereskedelemben.

Balassa-indexek stabilitása az egyes termékek szintjén sokkal kiegyensúlyozottabb. Az átmenetmátrixok kiértékelése rávilágított: az agrárkereskedelem specializációja egyik országban sem volt olyan mértékű, hogy lehetővé tette volna a nemzetközi kereslet bővüléséből adódó lehetőségek kiaknázását.

A tényezőellátottság és az ágazaton belüli vertikális kereskedelem viszonyát vizsgálva Fertő az ágazaton belüli kereskedelmet horizontális és vertikális összetevőkre bontotta, s megállapította, hogy Magyarország horizontális, ágazaton belüli kereskedelme az uniós országokkal alacsony, lényegileg inkább vertikális jellegű volt. Ez arra utal, hogy a magyar mezőgazdaság alkalmazkodási költségei feltétlenül nagyobbak, mint ha a kereskedelemben a horizontális jelleg dominált volna. Kiderül, hogy a relatív tényezőellátottság különbsége és a

vertikális ágazaton belüli kereskedelem közötti pozitív kapcsolat vizsgálatában alkalmazott szokásos módszer értelmezési gondokat okoz, ha nem különböztetik meg a magas és az alacsony minőségű exportot.

A liberalizálás alkalmazkodási költségeinek elemzése azt mutatja, hogy a foglalkoztatás alakulására a hazai kereslet változása kedvezően, a termelékenység javulása viszont kedvezőtlenül hatott. Nem sikerült viszont szoros összefüggést találni a jó szektorális teljesítmény, az ágazaton belüli marginális kereskedelem és a foglalkoztatás változása között. A vizsgálat szerint nem igazolható az az állítás, hogy a külkereskedelmi változók rövid távon hatnak a munkaerő-piaci alkalmazkodásra. Mindent egybevetve, a külkereskedelem liberalizálása nem gyakorolt meghatározó befolyást a foglalkoztatásra a hazai élelmiszeriparban. Ugyanakkor e téren a számítási módszer elemeinek megválasztása érzékelhetően befolyásolja az eredményeket, ezért további kutatásokra van szükség az ágazaton belüli kereskedelem indexeinek kimunkálására, a külkereskedelmi és a munkaerő-piaci folyamatok közti összefüggések időbeliségének elemzésére.

MOHÁCSI KÁLMÁN

B. Erdős Márta: A nyelvben élő kapcsolat

Typotex, Budapest, 2006. 317 old., 2500 Ft

„Lenni vagy nem lenni: az itt a kérdés” – vívódik Hamlet a világirodalom talán leghíresebb monológjában. S ha lett volna már akkor lelki elsősegélyt nyújtó telefonszolgálat, kérdéseivel, dilemmáival talán oda fordul. Ahogy teszi ma sok, hasonló problémával küzdő ember. „Mert ki viselné a kor gúnycsapását, / Zsarnok bosszúját, gógos ember dolyfét, / Utált szerelme kínját, pör-halasztást, / A hivatalnak packázásait, / S mind a rugást, mellyel méltatlanok / Bántalmazzák a tűrő érdemet.” Am ott a bökkenő. A

halál alvás, elszunnyadás, de talán álmódás is. Hamlet metaforákban gazdag szövege és az öngyilkosság-megelőző sürgősségi telefonszolgálatot igénybe vevők fogalmazásmódja között számos hasonlóság fedezhető fel. S akkor még nem említettük a – mai kifejezéssel élve – befejezett öngyilkosságot elkövető Ophelia szövegét, melyről Laertes így beszél: „Értelem az örütségben; összeillesztve gondolat és emlékezet.”

B. Erdős Márta azt ígéri, írásából többet tudhatunk meg „a válságos élethelyzetben zajló kommunikáció természetéről”. Doktori disszertációján alapuló könyve a pécsi S. O. S Élet Telefonszolgálathoz beérkező telefonhívásokra támaszkodva elemzi a krízishelyzetben zajló kommunikáció sajátosságait.

Izgalmas témát választott, hiszen kit ne érdekelne annak az embernek a drámája, aki egy szélsőséges határhelyzetben, élet és halál közti választásban segítségért fordul valakihez. Ahogy azt a valóságshow-k sikere is jól mutatja, a legtöbb emberben eleven a mások életére irányuló kíváncsiság, a kukkolás, voyeurkodás vágya. Alapvetően közösségi lényként, önmagunkat mindig a másokhoz való viszonyainkban definiálva, érdeklődve hallgatjuk a buszon mellettünk álló ember hétköznapi telefoncsevegyét is, hogyne érdekelne hát a lelki problémáit soroló, esetleg halálra készülő ember beszélgetése a segítő szakemberrel. B. Erdős Márta azonban a legkevésbé sem kíván rájátszani bulváros s egyben mélyen emberi kíváncsiságunkra. Cím és borító egyaránt messze kerüli az utalást az öngyilkosságra, és a könyv a legszűkebb szakmai közönséget célozza meg.

A szerző *A nyelvben élő kapcsolat* címet adta könyvének, s ez valóban fedi is a témát, amennyiben a mű inkább szól a nyelv, a kommunikáció természetéről, s ezen belül kapcsolat-teremtő funkciójáról, mint az öngyilkosságról, annak okairól és megelőzésének lehetséges módjairól. A borító Albrecht Dürer *Fücsömö* című képének felhasználásával készült. A megnyugtató zöld szín, a szép természeti kép távolról sem utal az öngyilkosság drámái témájára, miközben az összebalyodó, hajlékony, mégis erős fű-

szálakról könnyű a kommunikáció által, a kommunikáció során, a kommunikációban létrejövő emberi kapcsolatokra asszociálni.

Az öngyilkosság eufemisztikus kerülése a könyv számos pontján, különböző aspektusokból újra és újra megjelenik. Így például a vizsgált intézmény, az S. O. S. Élet Telefonszolgálat nevében is, mely a pozitív gondolkodás jegyében tudatosan kerüli az öngyilkosság megjelenítését. B. Erdős ezt így magyarázza: „Ha valakinek az öngyilkosságát szeretnénk megelőzni [...], akkor ezzel egyértelműen azt is kommunikáljuk, hogy az adott szituációban [...] az öngyilkosság tőle elvárható, kulturálisan jól értelmezhető [...]. Az öngyilkosság megelőzésére tehát az életről való konstruktív beszéd tűnik a legalkalmasabbnak.” (38. old.) Érdekes azonban, hogy nemcsak a segítő szakember, az „operátor” kerüli ily módon az öngyilkosságról szóló beszédet, hanem a hívó fél is, aki esetleges ilyen irányú szándékát leggyakrabban utalásokba, metaforákba rejti. B. Erdős részben ezzel magyarázza a telefonszolgálat mint intézmény működési nehézségeit, rendezetlen helyzetét is, hiszen „a szolgálatok által megcélzott területet az elfojtás logikája uralja: az öngyilkosság tiltott, közösségileg szankcionált; az öngyilkosságról nem lehet közvetlenül és egyértelműen beszélni” (124. old.). Felmerülhet tehát a kérdés, hogy a szerző cím- és borítóválasztását nem az elfojtás logikája uralja-e.

B. Erdős Márta kutatása a telefonszolgálatához 1995 és 2000 között beérkezett és belső oktatási célra archivált 27 telefonbeszélgetés elemzésén alapul. Kérdései: 1. Mit jelent a telefonszolgálat mint intézmény? Milyen „telefonszolgálatul” beszélni? 2. Milyen az „öngyilkosság nyelve”? Melyek a domináns tematizációk? 3. Milyen kommunikációs törvényszerűségeket aknáznak ki a segítő beszélgetések? Mi a terápiás dialógus célja? 4. Hogyan módosítja a telefon mint kommunikációs technológia a segítő beszélgetés során kialakuló kapcsolatot? 5. Hogyan változik a hívó és a segítő szövege a beszélgetés során?

A további gondolatmenetet megelőgezve, megítélésem szerint a 3.

kérdésre ad valóban érdemi választ, a többi kérdésre inkább csak válaszkísérletekről beszélhetünk.

A könyv köszönetnyilvánítással kezdődik, mely a telefonszolgálat munkatársainak, egyben a szerző egykori kollégáinak, a témavezető Kézdi Baláznak, az S. O. S. Élet Telefonszolgálat alapítójának, Horányi Özsébnak, a pécsi kommunikációs doktori program vezetőjének, valamint Ehmann Beának és Kelemen Gábornak szól. Az ő munkásságuk, a tanulmányból is nyilvánvalóan, erőteljes hatást gyakorolt a szerzőre. A köszönetnyilvánítást és a témát bemutató Bevezető után a könyv öt nagy fejezetre tagolódik.

Az első fejezet általában szól a kommunikációról és a nyelvről, majd némileg meglepő módon utolsó alfejezetében az empirikus kutatás módszertanát mutatja be, talán túlzott rövidséggel. Kommunikáción a szerző elsősorban jelentéskötést ért. A nyelv egyrészt a társas-kulturális valóság úrraalkotásának eszköze, másfelől, a whorfi nyelvi relativizmus értelmében, világlátásunk alakítója: „a nyelv egyes cselekvéseket lehetővé, értelmezhetővé tesz, sőt lényegében előír, míg más típusú cselekvéseket ellehetetlenít.” (29. old.) A két megközelítés közti ellentmondás itt nem tematizálódik. A módszertani alfejezetben a szerző három módszer alkalmazását ígéri: a *grounded theory* Corbin és Strauss által kidolgozott megközelítésmódjára, a tartalomelemzés Ehmann Bea által kidolgozott szekvenciális-transzformatív modelljére, valamint a beszéd etnográfijának hymeszi módszerére kíván támaszkodni.

A második fejezet az öngyilkosság köznap tematizációit vizsgálja, elsősorban a diszkurzív szuicidológia szemszögéből. Először a vizsgált telefonszolgálat munkatársai számára rendelkezésre álló elméletekről, így a kríziselméletéről, a preszuicidális szindrómáról, a *cry for help* jelenségről, azaz az öngyilkosságra készülő ember gyakran észre nem vett vagy félreértett segélykéréséről és az öngyilkossági krízisre jellemző beszűkülésről ír a szerző. A krízist az emberi élet természetes velejárójaként, olyan átmeneti állapotként értelmezi, mely veszélyes fordulópontra, „ugyanakkor

potenciálisan a szelf fejlődését hozza magával, a személy új ismeretekre tesz szert, hiszen új helyzethez kell alkalmazkodnia” (42. old.). A krízishelyzetből való potenciális újjászületés az alapja annak a párhuzamnak, melyet a szerző a krízisállapot és a Van Gennep által leírt, az átmeneti állapotokat kísérő rítusok (például a törzsi társadalmakban a felnőtté válást kísérő rítusok) között von. A párhuzam azonban félrevezető, hiszen a rítus lényege éppen az a közösségi segítségnyújtás, mely elősegíti az „újjászülető” ember reintegrációját a közösségbe. A modern társadalmak a válságból kitörni akaró embernek ilyen segítséget, ahogy arra a szerző is rámutat, nem nyújtanak.

Ezt követően Foucault és Kézdi nyomán az öngyilkosság diskurzív megközelítéséről tudhatunk meg többet. Mi jellemzi az öngyilkosság uralkodó diskurzusait, azaz milyen cselekvési módokat kínál nekünk az öngyilkosságot tematizáló nyelv? A médiára egyrészt az elhallgatás, másrészt az okok és eljárásmodok részletes, szinte receptszerű tárgyalása a jellemző.

A telefonszolgálatához beérkező hívásokban az öngyilkosság direkt módon csak nagyon ritkán jelenik meg. Sokkal inkább az úgynevezett „kerülő nyelv” használata jellemző, azaz a távolítást kifejező nyelvi közvettség, a célzások és utalások, a metaforák, valamint az öngyilkosságot megelőző állapot ismérveként azonosított „negatív kód”, melyet elsősorban a tagadó formák különféle változatainak „feldúsulása” jelez.

A harmadik, legterjedelmesebb fejezet szól a telefonszolgálatokról. Bemutatja e sajátos intézményt, majd a kommunikáló feleket, a hívót és az operátort, s elemzi a köztük zajló kommunikációt. Röviden jellemzi a telefont mint sajátos, a kommunikációra nyilvánvalóan hatást gyakorló médiumot is.

A telefonszolgálatot működtető szakemberek anonimitása és munkájuk önkéntes jellege, valamint a hívó anonimitása, a *face-to-face* kapcsolat hiánya segít abban, hogy a szolgálathoz segítségért forduló ember problémája univerzális emberi problémaként jelenjen meg, a névtelenül és anyagi

ellenszolgáltatás nélkül érkező segítség pedig a közösségi szolidaritás megnyilvánulásaként is értelmezhető. Mindez összhangban van a szerző és az általa hivatkozott szakirodalom felfogásával, mely az öngyilkosságot alapvetően közösségi problémaként értelmezi, okát és megoldását pedig a kommunikációban fedezi fel: „az öngyilkosság a nem megfelelő nyelvhasználat, a szimbolikusban való tájékozódás képességének elvesztése révén jön létre. Azaz, az öngyilkosság mint cselekvés kommunikációelméleti szempontból legegyszerűbben szimbolizációs zavarként írható le.” (99. old.)

Ez a magyarázata annak, hogy a könyv, azon belül is különösen a harmadik és negyedik fejezet, jelentős részben a kommunikáció természetével, sajátosságaival foglalkozik, abban a meggyőződésben, hogy az öngyilkosság megelőzésében a kommunikáció működési mechanizmusainak tudatosítása fontos szerepet játszik. (Kicsit ellentmondva ezzel a szerző azon állításának, hogy a telefonos beszélgetés során általában nincs idő a tudatos mérlegelésre, a reakciók inkább intuitívak.) A telefonszolgálatok által is használt pszichoterápiás retorikát B. Erdős a Philipsen által leírt és az amerikai középosztály eszményeit tükröző *nacirema* (az *american* szó játékos megfordítása) beszéddel állítja a párhuzamba. A *nacirema* beszéd karikírozott lényege az „Akarsz róla beszélni?” kérdésbe sűrítendő, mely a problémák megoldását azok elbeszélésében és ítélkezés nélküli, elfogadást sugalló meghallgatásában látja.

A szerző a pszichoterápiás beszéd egyéb sajátosságainak, így a visszautkrözéses eljárásnak is érdekes és releváns kritikáját nyújtja. A tartalmi összefoglalók, parafrázisok, a minimális visszajelzések (űhm, aha stb.) céljuk szerint fontos dialógusépítő szerepet töltenének be a pszichoterápiás diskurzusban, mivel azonban a hétköznapi kommunikációs gyakorlatban értelmük gyakran más – értetlenkedést, oda nem figyelést is jelezhetnek –, ez az értelmezés gyakran rávetül a terápiás beszédre is, ami a hívóban frusztrációt, kellemetlen érzést kelt. Jó példa erre a 186–187. oldalon idézett párbeszéd. A pszichológiai módszereknek ez a kommunikációs

szempontú kritikája igen sok haszonnal kecsegtet, számomra a könyv legérdekesebb megállapításai ehhez a vonalhoz köthetők.

Érdekesnek tartom, hogy az a beszédmód, mely a szerző szerint a tipikus operátor, a segítő szakember nyelve, számos vonásában feltűnő egyezést mutat a sztereotipikusan nőiként azonosított beszédmóddal. A gyakori minimális visszajelzések vagy éppen a problémát bemutató történetre feleletként adott „második történet” például a sztereotipikusan női beszéd olyan sajátosságai, melyek eltérő értelmezésüknél fogva gyakran vezethetnek félreértéshez a nők és férfiak közötti kommunikációban (vö. többek között Deborah Tannen: *You Just Don't Understand!* Ballantine, New York, 1990; Jennifer Coates: *Women Talk*. Blackwell, Oxford, 1996). Elképzelhető, hogy a hívó és az operátor közti félreértések épp ilyen okokra vezethetők vissza.

A pszichoterápiás kapcsolat és különösen a telefonszolgálat terét Van Gennep elméletére utalva B. Erdős liminális térként látta. Ezt a teret „totalitás”, „homogenitás, státusznélküliség, egyenlőség, tulajdonnélküliség”, „névtelenség, meztelenség, egyformaság”; a „nemi különbség minimalizálása, alázat, passzivitás, csend, személyes megjelenés elhanyagolása, együgyűség, fájdalom és szenvedés elfogadása”, a „rokonsági jogok és kötelezettségek felfüggesztése” és a „transzcendenciával való átmeneti érintkezés” eredményeként létrejövő „szent tudás” jellemzi (150–151. old.). Szintén lehetetlen azonban nem észrevenni azt a feltűnő hasonlóságot, mely a fent jellemzett liminális tér, valamint a totalis intézményekben vagy akár a haláltáborokban létrehozott viszonyok között áll fenn. Azzal a „kis” különbséggel, hogy az utóbbi helyeken a transzcendenciával való érintkezés és a belőle fakadó szent tudás kategóriái nehezen értelmezhetők. Biztosan ez volna a krízisből kilábalás ideális útja?

A negyedik fejezet az operátor és a hívó közt létrejövő dialogikus viszonyt Bahtyin és Buber nyomán vizsgálja. A dialógus az empátián, kölcsönösségen alapuló ideális (vagy inkább idealizált?) beszélgetés, melyben a „jelentésszerveződés közös ala-

kitása”, a „közös jó” létrehozása során a „horizontok összeolvadnak” (227. old.). Ezáltal jön létre az új perspektíva, az új tudás, mely képesé tesz a megküzdésre a krízissel. Hogy az elemzett beszélgetésekben hogyan zajlik le ez a folyamat, arra a szerző nem ad empirikus bizonyítékokkal is alátámasztható választ. Talán azért nem, mert szerinte „a jelentésszerveződések gyökeres átalakulásának, s ezzel az *életstratégiák megváltozásának kontextusa nem lehet más, mint a transzcendens fakultás*. [...] így nem csupán a segítő jó szándékától, képzettségétől függ, hanem *megadatik* (vagy sem) a beszélgetőknek.” (247. old., kiemelés az eredetiben.) A transzcendens fakultás működésének kimutatása a nyelvi anyagban természetesen nehézbe ütközne.

Az ötödik fejezet a telefonhívások szövegén végzett kvantitatív tartalomelemzés eredményeit mutatja be. A beszélgetések első és utolsó 1000 szavában az ATLAS tartalomlemző szoftver segítségével megkeresték a kommunikátorok cselekvéseire közvetlenül utaló (*m és *k alakú) formákat, az én személyes névmás különböző előfordulási formáit, a tagadó formákat (megkülönböztetve megsemmisítő és ambivalens tagadást), majd ezeket az előzetes elméleti ismeretek alapján kategóriákba sorolták, kódolták. A szerző szerint az eredmények azt mutatják, hogy a beszélgetések során kedvező változások zajlanak le, amit szerinte a szövegben az énrre vonatkozó kódok és az ambivalens tagadás megszorodása, valamint a megsemmisítő tagadások számának csökkenése jelez.

A kapott eredmények azonban megítélésem szerint nehezen értelmezhetők – éppen amiatt, amit a szerző a könyv más oldalain maga is többször hangsúlyoz, hogy a szavaknak nincs önálló, kontextustól függetleníthető jelentésük. A szerző különösen a tagadások vizsgálatakor, kísérletet tesz ugyan arra, hogy ne a formát, hanem a kontextusból kikövetkeztethető funkciót vegye figyelembe, a használt módszer azonban ezt csak töredékesen teszi lehetővé. További probléma, hogy a rögzített párbeszéd között egyaránt vannak a telefonszolgálat által sikeresnek és sikertelennek ítélt

beszélgetések, ez a különbségtétel viszont a tartalomelemzésben nem jelenik meg. Így az eredményekből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a sikertelen párbeszédnek is sikeresek voltak, hiszen bennük is növekedett az ambivalens tagadás, és csökkent a megsemmisítő stb. A szövegek ígért, de nem megvalósuló konverzációanalízise véleményem szerint érvényesebb megállapítások megfogalmazását tette volna lehetővé.

A könyvet rövid összegző fejezet zárja; a mellékletek pedig a használt tartalomelemző szoftvert, valamint a programmal végrehajtott szöveges (telefon, öngyilkosság) találatait mutatják be.

Már a fenti tartalmi összefoglalóból is kitűnik az a furcsa aránytalanság, amely az elméleti és az empirikus megközelítés közt fennáll. Míg az elméletek a mű első oldalától az utolsóig szinte folyamatosan záporoznak ránk, a szövegközpontú empirikus elemzés, bár több fejezetben is feltűnik, egyedül az ötödik fejezetben fő téma, ahol viszont az elméleti kerettől idegen és nehezen értelmezhető eredményeket hozó kvantitatív elemzéssel találkozunk. Szövegre éhes kíváncsiságunk kielégítetlen, voyeurkodési hajlamunk hoppon marad, s így némileg frusztráltak tesszük le a könnyű olvasmányának semmiképp nem nevezhető könyvet.

E munkának ugyanakkor számos, elsősorban az elméleti megközelítések eredetiségéből és sokszínűségéből adódó erénye is van. B. Erdős a *mainstream* paradigmáktól eltérően az öngyilkosságot elsősorban kulturális, nyelvi, kommunikatív szemszögből vizsgálja. A kommunikációs krízis állapotában a nyelv – az öngyilkosság jellegzetes tematizációi, az uralkodó diskurzus, az úgynevezett negatív kód révén – az öngyilkosságot kínálja mint megoldási lehetőséget. De pozitív kiutat is a nyelv biztosíthat, a segítő szakemberrel dialogikus viszonyba lépő személy képessé válik helyzetét átértelmezésére, perspektívaváltásra. B. Erdős értelmezésében végeredményben két diskurzus, a negatív kód diskurzusa és a terápiás diskurzus küzd az egyén lelkéért.

Bár a szerző nem beszél Jónak és Rossznak a lélekért zajló küzdelméről,

a transzcendens elemre tett számos, kifejtetlen utalása olyan vallásos világgépet sejtet, amely megengedi a fenti értelmezést. „Tekintve, hogy az öngyilkosság élet és halál közötti döntés, [...] témánk szempontjából alapvető az itt felsorolt szignifikációs módoknak a transzcendencia érintésében játszott szerepe. Ugyanakkor éppen a transzcendens minőség bevonása jelenti a dialógus leírásának korlátait – a segítő professziók talán legnehezebben megragadható területe a spiritualitás élményvilága” (26. old.) – írja a szerző. És máshol: „Az öngyilkosságnak nyilvánvalóan vannak pszichológiai, emellett azonban mély, transzcendens vonatkozásai is – utóbbiról azonban kevés szó esik, mert kultúránk elismert és az öngyilkosság jelenségével összefüggésbe hozott eszközeivel ez a sík nem megragadható.” (39. old.)

A vallásos értelmezést erősíti továbbá az a tény is, hogy az öngyilkosság az egész műben magától értetődően és egyértelműen abszolút rosszként, feltétlenül megelőzendőként teteleződik, mint olyan kényszeres tett, amely sohasem lehet racionális mérlegelésen és szabad döntésen alapuló cselekvés.

Nem az értékelkötelezett megközelítéssel van a probléma, magam is valom, hogy a kutató teljes objektivitása, értéksemleges elfogulatlansága illúzió, illetve maga is ideológia. Fontosnak tartanám azonban az értékelkötelezettség és az ebből adódó következmények explicitté tételét, ami itt elmaradt. A fentiekből az is következik, hogy a szerző különösebb megfontolás, de legalábbis kifejtett indoklás nélkül zárja ki azokat az eseteket az öngyilkosság fenti, utalásokban jelzett meghatározásából, amelyek elentmondhatnának neki. Ezért nem sorolja például az öngyilkos merénylet az „igazi öngyilkosok” közé.

Az öngyilkosság hétköznapi tematizációját B. Erdős tartalomelemzéssel próbálta feltárni, az „öngyilkos” szóra rákeresve a *Népszabadság* internetes archívumában. Miután erre röviddel az ikertornyok elleni merénylet után került sor, a keresőprogram igen nagy számban az „öngyilkos merénylet” szóösszetételt találta. (A szöveg szerint „a vizsgált minta a 2002 májusától 2002

decemberéig terjedő időszakot öleli fel” [71. old.]. Ez elírás lehet, mivel a 6. mellékletben a keresés eredményeit bemutató idézetek mind 2001 októberéből származnak.) Túl egyszerű megoldás ezt a kategóriát egyszerűen kizárni a további vizsgálódásból. Kétségtelen, hogy az öngyilkos merénylet motivációja számos szempontból elterelhető a „hétköznapi” öngyilkos indítékaitól, a deviánsnak tekinthető esetek elemzése azonban szinte mindig hasznos, hiszen az univerzális magyarázatra törekvő elmélet hiányosságaira mutathat rá, s így segíthet az elmélet pontosításban. Különösen akkor, ha a szerző a *grounded theory* módszertanát kívánja használni, melynek fontos eleme, hogy a kutatás mindaddig lezáratlan, amíg új, értelmezésre szoruló jelenségek bukkannak elő a vizsgált területen. A módszer lényege éppen a felbukkanó új elemek integrálása az ily módon folyamatosan átalakuló, formálódó elméletbe.

Az öngyilkosság korlátozó értelmezését természetesen magyarázhatja, hogy B. Erdős elsődlegesen azokra kíváncsi, akik a telefonszolgálatot igénybe veszik. A probléma nem is maga a szűkítés, hanem annak reflektálatlansága.

Az öngyilkosság kommunikatív megközelítéséből adódóan a felhasznált magyarázó elméletek döntő részt az interperszonális kommunikáció elméletei közül valók. A terápiás beszélgetés az interperszonális kommunikáció elméleteinek termékeny forrásvidéke, hiszen itt merül fel talán legelősebben a beszélgetések téje, a beszéd tett jellege, valóságalkító funkciója. A beszéd súlya különösen nyilvánvalóvá válik az öngyilkosság megelőzésére létrejött telefonszolgálat szerepéről gondolkodva. Az elméleti megközelítés tehát adekvát a kutatás tárgyával, s nem a szerző hibája, hogy a terület elméleti sokszínűsége zavarba ejtő. A személyközi kommunikáció mint tudományterület távolabb már nem is lehetne attól, hogy a kuhni értelemben egyetlen uralkodó paradigma jellemezze. B. Erdős elsősorban a fenomenológiai és a szociokulturális, valamint, kisebb mértékben, a társadalomkritikai hagyományra támaszkodik. Ezenkívül bátran merít a nyelvészet, főként a pragmatika, a pszichológ-

gia, pszichoterápia, az antropológia és a néprajz eredményeiből is. A kérdésről érvényes mondanivalóval rendelkező tudományok közül talán csak a szociológia szorul háttérbe.

Az interdiszciplináris megközelítés az alkalmazás helyén legtöbbször indokoltnak tűnik, néha meglepő, kreatív és megvilágító erejű, s csak ritkán érződik erőltetettnek. E ritka esetek feltehetően a könyv eredeti funkciójával magyarázhatók. Érzésem szerint a PhD-disszertációt író szerző esetenként nem bírt ellenállni a csábításnak, hogy minden olvasott szakirodalmi forrásról említést tegyen. Indokolatlannak érzem például Bernstein korlátozott v. kidolgozott kód elméletének (139. old.) vagy Hofstede kultúra-elméletének (152. old.) futó említését. A szerző szakirodalmi tájékozottsága egyébként igen széles körű és meggyőző, a megemlített elméletek, kutatások sokasága azonban nem engedi meg, hogy részletesebben is bemutassa őket, s így fejtegetése valóban csak a bennfentesek számára követhető. Tovább erősíti ezt az érzést a hivatkozott elméletek erősen absztraháló és saját terminológiát használó nyelvezete.

A tanulmány végig deduktív logikát követ, az elméleti konstrukciókat csak illusztrálják az empirikus anyagból, elsősorban a telefonszolgálati beszélgetésekből kiragadott szövegrészek, nem mindig meggyőző módon. Sajnálatos – bár a módszer nehézségeit ismerve érthető –, hogy elmaradt a vizsgált párbeszédetek finomátírása, mely a prozódia legalább néhány elemét (szüneteket, erősebb hangsúlyokat), illetve a párbeszéd olyan fontos, jelentésem elemeit, mint a közbevágások, átfedő beszéd stb. jelezni tudta volna. Összességében termékenyebbnek és a nyelvet előtérbe állító elméleti kerethez is jobban illeszkedőnek tartottam volna az induktív eljárást, mely a vizsgált szövegek elmélyült kvalitatív elemzésére építette volna fel a tanulmányt. Annál is inkább, hiszen a vizsgált szövegek szinte kínálják magukat az ilyen elemzésre.

Nagyszerű ötlet, hogy a szerző egyszerre kívánta vizsgálni az öngyilkosság hétköznapi tematizációit makroszinten, elsősorban a médiára és részben néprajzi forrásokra támaszkodva, és mikroszinten, a segélyvonal telefon-

beszélgetéseiben, az egyes ember helyzetéről szóló dialógusokban. Ez persze felveti a társadalomtudományok hagyományos tyúk-tojás problémáját, amely hol mikro–makro dilemmaként, hol cselekvés és struktúra szerepének vitájában jelenik meg. Az adott vizsgálati kontextusban ez a kérdés úgy merül fel, hogy ha az uralkodó diskurzusban az öngyilkosság a krízishelyzetekből való legitim, sőt elvárt kilépési lehetőség – „a médiatermékek az öngyilkosság mint problémamegoldó módszer irányában elfogadóak, egyben a választott módszert népszerűsítik” (70. old.) –, akkor e diskurzus kényszere mennyiben határozza meg a telefonszolgálat segítségével egymással dialogikus kapcsolatba lépő két ember kommunikációját, van-e lehetőségük kitörni belőle, és attól függetlenül formálni a párbeszédet. „Nem tudom, hogy szokták kezdeni az ilyet” (21. old.) – kezdi a beszélgetést az egyik hívó. A mondatból kitetszik, hogy létezik (léteznie kell, hiszen így *szokták* kezdeni) – ha a hívó számára épp nem is ismert – az adott helyzetben elvárt kommunikatív magatartásforma, melyet nyilvánvalóan az uralkodó diskurzus kényszere mondat(na) a beszélővel. Egy másik hívó az operátorra vonatkozóan fogalmaz meg hasonló elvárást: „Ez biztos, hogy Önöknek van valami ilyen forma, amit elmondanak azoknak, akik, akik úgy érzik, hogy hogy nincs értelme.” (61. old.)

A dilemma a választott módszerekben is jól megragadható. Az öngyilkosság hétköznapi tematizációinak vizsgálatakor a diskurzív szuicidológia irányának megfelelően a szerző a diskurzuselemzés módszerét használná, melynek legelterjedtebb kritikai változata a társadalmi kényszerek diskurzív konstruáltságának feltárására irányul. A telefonbeszélgetéseknél a használni kívánt módszer a konverzációanalízis, amely – épp ellenkezőleg – alapvetően szabadnak, társadalmi kényszerektől függetlennek tekinti a párbeszédbe lépő feleket. A kényszer csak a párbeszédben magában jelenhet meg. A szerző megközelítésében: „a diskurzuselemzés a makroszintű, a hatalom befolyása alatt álló társadalmi diskurzust, a tematizációk elemzését célozza, míg a konverzációelemzés a személyes kapcsolati történések

elemzésének mikromódszere, akkor is, ha ez az elemzés egyben a személy társadalomhoz való kapcsolatának megjelenítésére fókuszál.” (33. old.)

A dilemma feloldására elszórtan, utalásszerűen történnek kísérletek. A szimbolikus interakcionizmus G. H. Mead képviselte változata talán a legjobb kísérlet a mikro- és makroszint egyesítésére, megemlíthődik mint magyarázati lehetőség (19. old.), kár, hogy részletes kifejtése elmarad. Izgalmas megoldásnak tűnik Kézdi idézett álláspontja is, aki szerint a terápiás beszélgetés nem más, mint a hibás metaforák folyamatos dekonstrukciója. Eszerint tehát társadalmi szinten az öngyilkosság mint elfogadható megoldás konstrukciója zajlik, a terápiás beszélgetésben pedig ennek a diskurzusnak a dekonstrukciójára kerül sor.

A dilemma feloldására – vagy éppen feloldhatatlanságának bizonyítására – a legalkalmasabb módszer azonban a szövegek elemzése és összehasonlítása, az öngyilkosságról szóló mediatisált szövegek diskurzuselemzése és a telefonos párbeszédetek konverzációelemzése lett volna. Különösen jó lehetőséget kínált volna az összehasonlító elemzésre az a tény, hogy a telefonszolgálat oktatási céllal a legsikeresebbnek és a legsikeretlenebbnek tartott telefonbeszélgetéseket választotta ki rögzítésre, hiszen az érintett közösség által jónak és rossznak ítélt szövegek mélyelemzéséből megtudhattunk volna valamit arról, mitől válik sikeressé vagy épp sikertelenné egy beszélgetés. Ez az elemzés azonban elmarad vagy csak nagyon töredékesen valósul meg.

A tanulmány elméleti megalapozottsága, sokszínű megközelítésmódja ugyanakkor bőségesen kárpótolja az olvasót. Kérdéseket provokál, reflexióra késztet, olykor vitára ingerel, azaz komoly, jó munka, melyet a szakmai közönség nagy haszonnal forgathat.

A könyv a Typotex Kiadó *Kommunikációkutatás* c. sorozatának negyedik kötete (sorozatszerkesztők: Batori Zsolt, Hamp Gábor, Horányi Özséb).